

Baltisk stadsgeografi

Medan uppsalageograferna avslutade läsåret 1969—70 med en exkursion till Östafrika företog kulturgeograferna i Lund under tiden 2—9 juni en betydligt kortare studiefärd till de baltiska staterna. Genom att resa ut över Polen och hem via Finland fick vi möjligheter att studera Litauen, Lettland och Estland i nu nämnd ordning. Ingen upparbetad turistled följer denna »östersjörunda» och för att över huvud kunna ta oss fram måste vi följsamt acceptera det färdprogram den ryska resebyrå Intourist kunde erbjuda oss. Mesta tiden ägnades huvudstäderna och det gav anledning att medföra Sten De Geers smått klassiska uppsats i Ymer 1912: »Storstäderna vid Östersjön». Såväl Riga som Tallin kan faktiskt än idag med fördel studeras efter De Geers framställning och karteringar. Den litauiska huvudstaden Vilnius är ingen östersjöstad och följaktligen inte behandlad av De Geer, men på den platsen fick vi i stället oväntad hjälp av en engelskspråkig skrift (SPELSKIS, A.: *Lithuanian Towns*. Vilnius 1970), viken överraskande salufördes i vanliga gatukiosker!

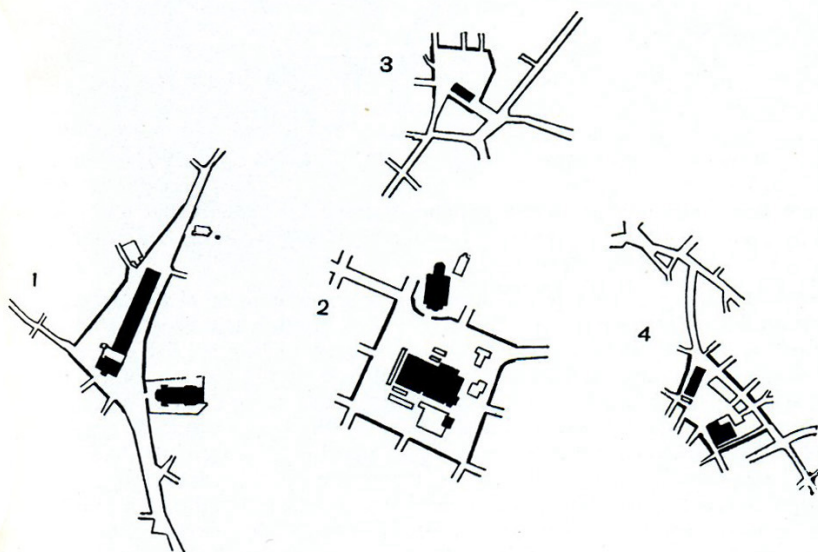

Fig. 1. Sid 43 i *Lithuanian Towns*. Jämförelse mellan rådhusstorgerna i Vilnius (1), Krakow (2), Tallin (3) och Riga (4) under 1600-talet.

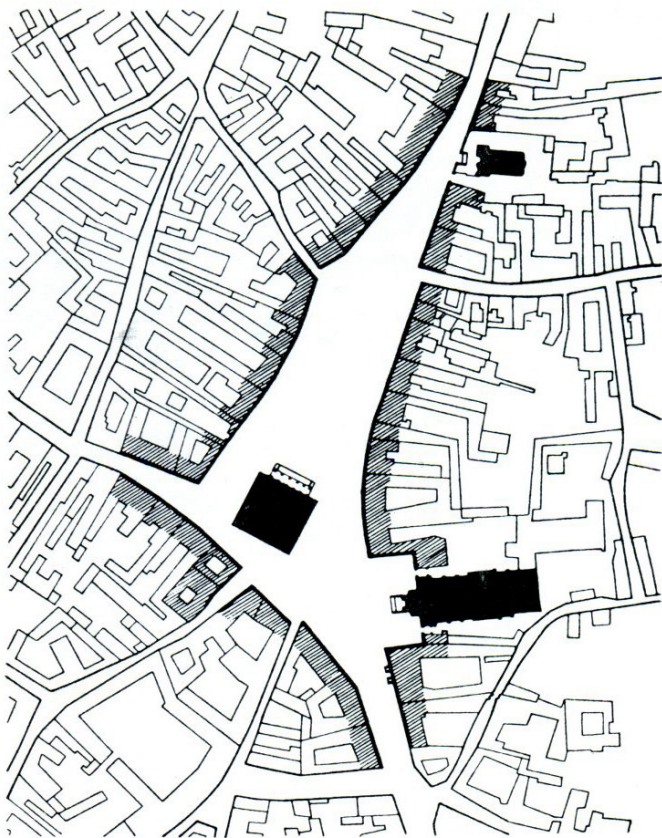

Fig. 2. Sid 46 i Lithuanian Towns Gatumönstret kring rådhusstorget i Vilnius.

Särskilt värdefull visade sig denna bok vara genom sitt komparativa grepp med jämförelser av den typ fig. 1 visar mellan i första hand Vilnius och andra näraliggande storstäder. Som vi så ofta har tillfälle att konstatera räcker det emellertid dåligt med jämförelser, man måste också ha en teori eller ett system att matcha data mot för att kunna värdera iakttagelser. Spelskis är inte omedveten om detta och har beträffande de medeltida baltstädernas ursprungliga organisation mycket fint anslutit (fast utan namns nämnande) till de tyska teorierna om den befästa feodal-, eller biskopsborgen vid vars fot den fristående handelsstaden småningom växte fram. Vilnius, Krakow, Prag och Tallin är fyra utvalda exempel på sådana kompositioner som visas i boken. Beträffande Tallin fick exkursionsdeltagarna tillfälle att själva konstatera hur starkt detta arrangemang präglar stadscentrum än idag. Naturen har vid Tallin efterlämnat ett litet restberg

i geologiskt sett samma kustglint som Visby ligger på, och där på Domberget fann man en gång den rätta platsen för en feodalstad.

Också när det gäller gatumönstrens utformning och allmänt stadsplanegeometris karaktär ger Spelskis mycket god och kartillustrerad information. Jämförelser anställs också olika östländer emellan, men tyvärr låtsas han som om inga regler och normer funnes på detta område och han nöjer sig med att vid betraktande av fig. 1 konstatera att i Riga och Tallin liknar torgen inte alls det i Vilnius samt att Krakow är något alldeles för sig. I själva verket faller samtliga fyra torgplatser med sina karakteristika mycket väl in i det allmänuropeiska schemat för torgbildningar. Äldst bland städerna i fig. 1 är Vilnius och vad den staden uppvisar är ett gammalmedeltida vägskälstorg av precis samma sort som Lund och Simrishamn har i Sverige. Fig. 2 visar Vilniustorget i dess nuvarande skick med det förminskade rådhuset mittpå och kyrkan invid kanten. Det omgivande gatunätets oregelmässiga karaktär konfirmerar slutsatsen att det rör sig om ett välbevarat stadsparti av gammalmedeltida typ.

Den senmedeltida stadsbyggnadskonsten är känd för inte alldeles regelbundna men ganska fyrkantsbetonade kvartersbildningar och torgplatser. Eftersom Riga antas inte ha funnits före 1200-talets början är det alldeles som väntat att dess centrala torg fått samma fyrkantsform som Stortorget i den ungefär jämgamla staden Stockholm. Den under hela medeltiden bevarade vanan att låta torget, rådhuset och kyrkan bilda en central treenighet har hållits i såväl Vilnius som Riga, men för Tallin visar fig. 1 en senmedeltida torgbildning med bara *en* svart rektangel=rådhuset. Den saknade domkyrkan finns i feodalstaden uppe på Domberget och vi påminnes dämed om att rådhuset i Tallin egentligen inte är områdets äldsta centrum utan ett senmedeltida handelskomplement till Dombergets bebyggelse.

Också Krakows torg har fått komma med i fig. 1 och därmed framgår hur stort och regelbundet ett torg kunde ordnas när den senmedeltida stadsplaneringen stod i sitt flor. Det senmedeltida stadsbyggandet var alltså planerat, vilket man knappast kan säga om gammalmedeltida anläggningar av Vilnius' typ.

Litteratur

Améen, L.: Stadsplanetyper. Svensk Geografisk Årsbok 1961.

Keyser, E.: Städtgründungen und Städtebau in Nordwestdeutschland im Mittelalter. Forschungen zur deutschen Landeskunde, Band 111. Remagen 1958.